

VAN DE AUTEUR VAN *DE TEMPELIERS*

DE KRUISVAARDERS

De strijd om het Heilige Land

DAN JONES

DAN JONES

DE
KRUISVAARDERS

De strijd om het Heilige Land

Uitgeverij Omniboek

INHOUD

Kaarten	II
Inleiding	17
DEEL I: GODSGERICHT	23
1 De graaf en de imam	25
2 Dichters en koningen	34
3 Staat van beleg	45
4 Deus vult!	55
5 Het verhaal van de prediker	69
6 Opmars van de vorsten	82
7 De langste winter	97
8 Jeruzalem	113
9 De buit wordt verdeeld	130
DEEL II: HET HEMELSE KONINKRIJK	141
10 Sigurd Jeruzalemvaarder	143
11 Het Bloedveld	156
12 Een nieuwe ridderorde	171
13 Melisende de Glorierijke	185
14 De zwaarden van onze vaders	199
15 Bekeerd of vernietigd	211
16 De geschiedenis herhaalt zich	226
17 Wedren om Egypte	243
18 Vanwege onze zonden	258
DEEL III: DE VRUCHTEN VAN DE AARDE	275
19 Leeuwinnen en Leeuwenharten	277
20 Verteerd door het vuur	296
21 Vijanden in eigen huis	318
22 De paradijsrivier	337

23	<i>Immutator mundi</i>	355
24	Khans en koningen	373
25	De vijand uit de hel	390
26	Fragmenten en dromen	409
27	Heerlijke nieuwe werelden	422
Epiloog: Kruisvaarders 2.0		435
Bijlagen		441
Noten		462
Bibliografie		493
Illustratieverantwoording		505
Register		507

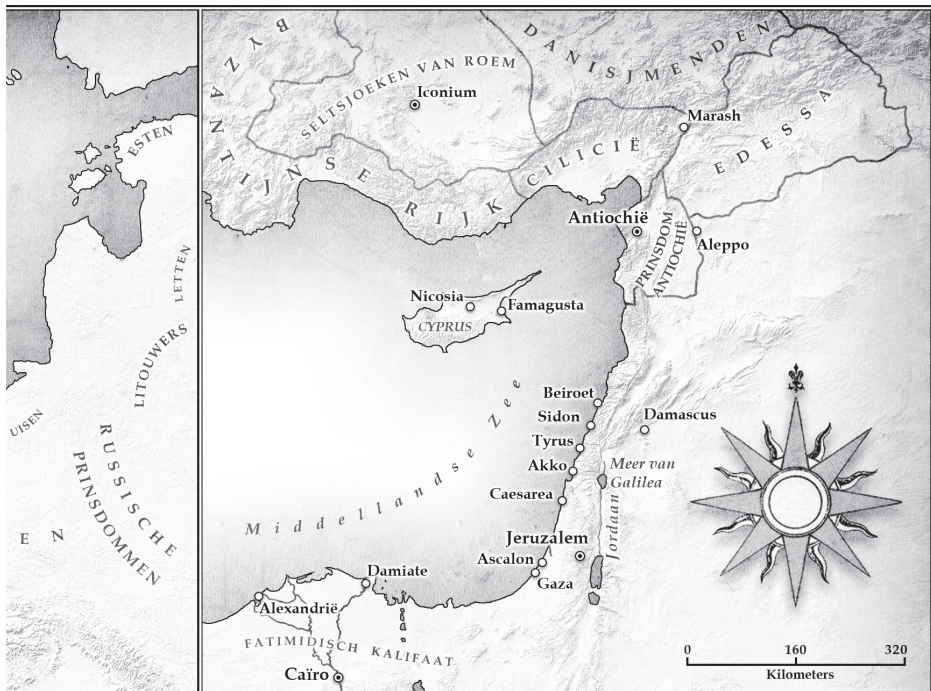
*In die dagen bekommerden mensen zich evenzeer om
bontmantels als om hun onsterfelijke ziel.*

Adam van Bremen (ca. 1076)

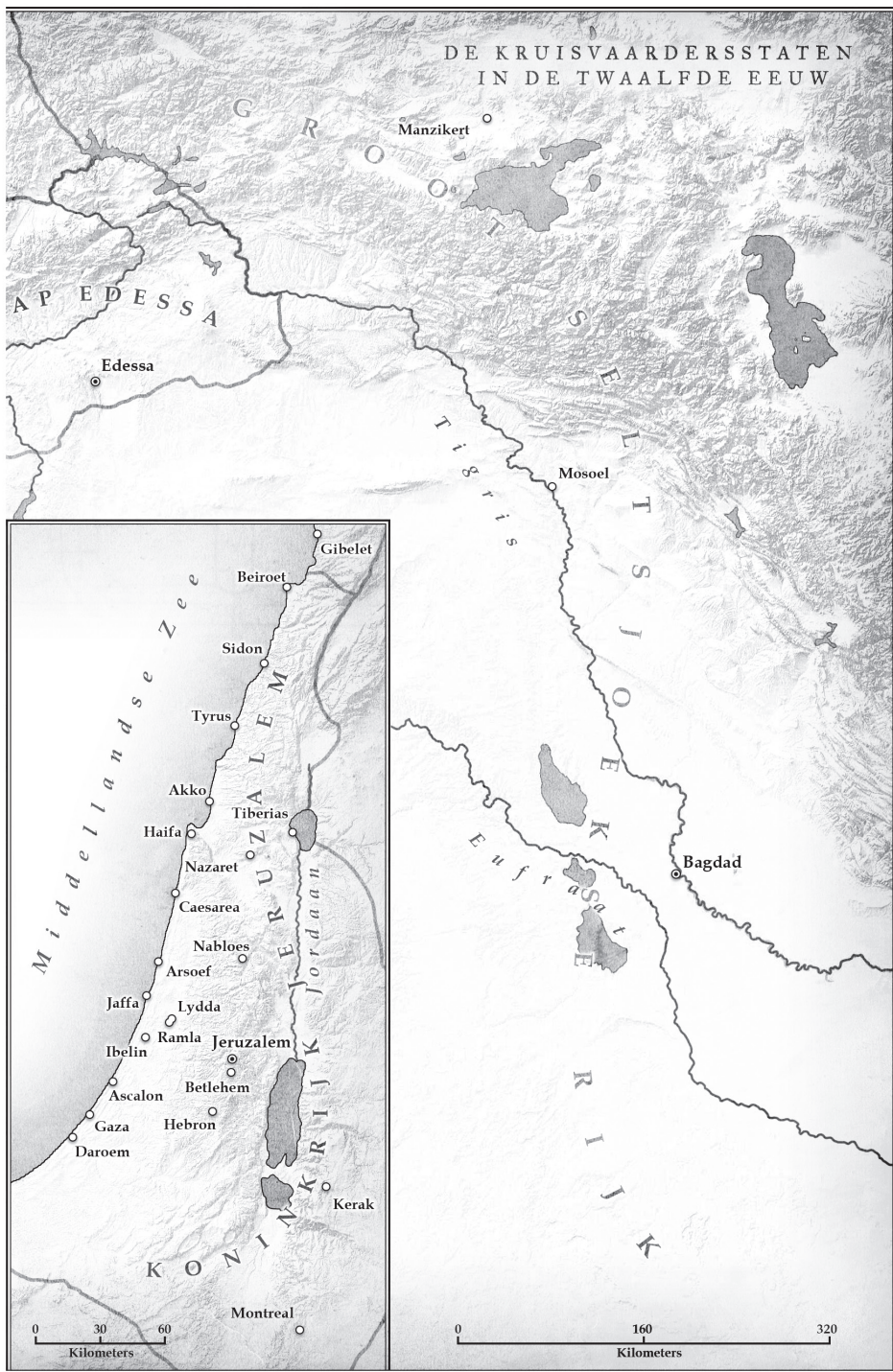
KAARTEN

1.	Europa en het Heilige Land na de Eerste Kruistocht, ca. 1099	12
2.	De kruisvaardersstaten in de twaalfde eeuw	14
3.	Voortgang van de reconquista	16
4.	Route van de eerste kruisvaarders vanuit Constantinopel, 1097-1099	84
5.	Beleg van Antiochië, 1097-1098	98
6.	Beleg van Jeruzalem, juni-juli 1099	114
7.	De Tweede Kruistocht, 1147-1149	227
8.	Heidense stammen aan de Oostzee, ca. 1100	319
9.	De Nijldelta ten tijde van de Vijfde Kruistocht, 1217-1221	338
10.	Mongolen en mammelukken, ca. 1260	374

INLEIDING

Een epos geschreven in bloed...

Kort voor het paasfeest van het jaar 1188 trok een Engelse aartsbisshop van Canterbury naar Wales om strijders te rekruteren. In het oostelijke Middellandse Zeegebied, duizenden kilometers van Engeland, was een oorlog uitgebroken en de aartsbisschop, Boudewijn van Forde, had de taak gekregen een paar duizend strijdbare mannen te werven voor het leger dat daar vocht.

Zo op het oog was het geen eenvoudige missie. Voor degenen die zich opgaven, zou de reis over land en zee naar het Oosten en terug minstens achttien maanden duren. De onderneming zou veel geld kosten, en het risico van schipbreuken, berovingen, hinderlagen of de dood door ziekte lang voordat ze het uiteindelijke doel, het christelijke koninkrijk Jeruzalem in Palestina, ooit zouden bereiken, was levensgroot. Het vooruitzicht dat ze met iets van oorlogsbuit zouden terugkeren, was te verwaarlozen. Sterker, de kans dat ze überhaupt naar huis zouden terugkeren, was verontrustend klein.

De vijandelijke leider Salach al-Din Joesoef ibn Ajjoeb, kortweg Saladin, de Koerdische sultan van Egypte en Syrië, was zeer kundig en had de legers van de 'Franken', zoals de christenen uit het Westen werden genoemd, al een reeks verpletterende nederlagen bezorgd. In de zomer van 1187 had hij een groot leger op het slagveld vernietigd, de koning van Jeruzalem gevangengenomen, de heilige relik van het kruis van Christus bemachtigd en een christelijke regering uit de stad Jeruzalem verdreven. De enige zekere beloning die deelnemers aan de vergeldingsoorlog tegen Saladin tegemoet konden zien, zou verlossing in het hiernamaals zijn, waar God de strijders welwillend zou belonen met een makkelijkere en snellere toegang tot het paradijs.

In een tijdperk dat geobsedeerd werd door het berekenen van de persoonlijke zondelast en de verlichting daarvan, was dat een aantrek-

kelijker aanbod dan tegenwoordig, maar toch moest Boudewijn alles op alles zetten toen hij in Wales met zijn gevolg van stad naar stad trok om te prediken, te overreden en geestdrift te wekken voor een oorlog tegen een vijand die niemand van zijn toehoorders ooit had gezien, in een land dat maar heel weinigen anders dan in hun fantasie kenden.

In het kleine stadje Aberteifi, in het westen van Wales, leidde de komst van Boudewijn tot ruzie bij een jonggetrouwd stel. De man had besloten om zich op te geven voor de kruistocht, maar zijn vrouw stond erop dat hij helemaal nergens naartoe zou gaan. De schrijver Gerald van Wales, die met aartsbisschop Boudewijn meereisde en een levendig verslag van hun campagne bijhield (hoewel hij de namen van de echtgenoten helaas niet vermeldde), beschreef hoe de vrouw ‘haar echtgenoot bij zijn mantel en riem vasthield, en openlijk (...) verhinderde dat hij naar de aartsbisschop ging.’¹ Ze worstelden en zij won. Maar, aldus Gerald, haar overwinning bleek kortstondig en eindigde gruwelijk: ‘Drie avonden later hoorde ze een vreselijke stem die zei: “Jij hebt mijn dienaar van mij weggenomen, daarom zal wat jou dierbaar is, van je worden weggenomen.”’

Die nacht draaide ze zich tijdens haar slaap om en drukte daarbij haar babyzoontje, dat bij haar in bed lag, per ongeluk dood. Het was een tragedie. Maar het was ook een teken, besepte ze. Hoewel de aartsbisschop inmiddels verder was getrokken, zocht het bevreesde echtpaar de bisschop van het diocees op om de afschuwelijke gebeurtenis te rapporteren en om vergeving te vragen.

Er was maar één oplossing denkbaar en ze wisten allemaal welke dat was. De christenen die hadden toegezegd om tegen Saladin te gaan vechten, toonden hun status als ingezworen heilige strijders van het leger van Christus door een kruis van stof op de arm van hun kleding te naaien.

De vrouw bracht het kruis zelf op de kleding van haar man aan.

Dit is een boek over de kruistochten: de middeleeuwse oorlogen van pauselijk gesanctioneerde en door christenen aangevoerde legers tegen de als vijanden van Christus en de kerk van Rome opgevatte tegenstanders. De titel, *De Kruisvaarders*, geeft zowel het thema als de benadering aan. Gedurende de middeleeuwen was er heel lang geen specifiek woord om de ‘kruistochten’ aan te duiden zoals we die te

genwoordig zien: een reeks van acht of negen grote expedities vanuit West-Europa naar het Heilige Land, aangevuld met een reeks andere, oppervlakkig daaraan gerelateerde oorlogen die van de zondoorstroomde steden aan de Noord-Afrikaanse kust tot in de bevroren bossen van het Balticum werden gevoerd. Maar vanaf de vroegste dagen van het fenomeen was er al wel een woord voor degenen die ten strijde trokken. De mannen en vrouwen die in de hoop op geestelijke verlossing bij wijze van boetedoening aan deze oorlogen deelnamen, werden in het Latijn *crucesignati* genoemd – degenen met het teken van het kruis. In die zin ging het idee van de kruisvaarder dus vooraf aan het idee van de kruistochten, en dat is een van de redenen waarom ik hier de voorkeur aan het oudere begrip heb gegeven.

Belangrijker is echter nog dat de titel *De Kruisvaarders* aangeeft welke benadering ik heb gekozen om het verhaal te vertellen. Het boek bestaat uit een reeks opeenvolgende, chronologisch geordende episodes waarin mensen die bij de kruistochten betrokken waren, centraal staan, om zo een historisch tableau te schetsen dat de hele periode omvat. De personen die ik heb uitgekozen om ons op onze reis te begeleiden, zijn de ‘kruisvaarders’ uit de boektitel, en zij vormen naar ik hoop een gezelschap dat ons het verhaal van de kruistochten vanaf de frontlinie kan vertellen.

Ik heb de keuze van de ‘kruisvaarders’ opzettelijk heel breed gehouden. Het gaat om vrouwen en mannen, christenen uit de oosterse en de westerse kerken, soennitische en sjiitische moslims, Arabieren, joden, Turken, Koerden, Syriërs, Egyptenaren, Berbers en Mongolen. Het boek wordt bevolkt door mensen uit Engeland, Wales, Frankrijk, Scandinavië, het Duitse Rijk, Italië, Sicilië, Spanje, Portugal, de Balkan en Noord-Afrika. Er komen zelfs Vikingen in voor. Sommigen spelen een hoofdrol, anderen zijn figuranten. Maar dit is hun verhaal.

Het algehele resultaat is een bewust pluralistische geschiedenis van de kruistochten. In historiografisch opzicht wil dat zeggen dat het verhaal zich niet exclusief richt op de vestiging, overleving en teloorgang van de kruisvaardersstaten in Palestina en Syrië en de oorlogen tegen de moslims in die gebieden. Dat is een rode draad in het verhaal, maar die wordt in de context geplaatst van concurrerende geschiedenissen van officiële kruistochten die op het Iberisch Schiereiland, in de Baltische staten, in Oost-Europa, Zuid-Frankrijk, op Sicilië en in Anatolië werden uitgevochten, alsmede de onofficiële volksbewegingen die elders werden aangewakkerd. In verhaaltechnisch opzicht betekent het

dat ons verhaal door een veelheid van mensen wordt gedragen, een collectief dat een caleidoscopisch, intrigerend en kleurrijk beeld van hun gemeenschappelijke tijdperk biedt.

Dat is althans het doel. Terwijl ik dit boek in het licht zend, ben ik me natuurlijk zeer bewust van – en bijzonder dankbaar voor – de vele uitstekende studies over de kruistochten die in recente jaren zijn geschreven. De grootste blijft wellicht, ondanks haar leeftijd, de schitterende driedelige kroniek van Sir Steven Runciman, *A History of the Crusades* (1951-1954); maar meer recent zijn de Engelstalige lezers verwend met de publicatie van Christopher Tyermans *God's War: A New History of the Crusades* (2006), Thomas Asbridges *The Crusades: The War of the Holy Land* (2010), Jonathans Phillips' *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades* (2010), de derde editie van *The Crusades: A History* (2014) van de grote, in 2016 overleden Jonathan Riley-Smith, en Paul M. Cobbs *The Race for Paradise: An Islamic History of the Crusades* (2014). Al deze boeken zijn uitstekende gidsen voor de periode, en hoewel ik me in mijn verhaal strikt beperkt heb tot citaten uit primaire bronnen, was het een grote geruststelling om deze voorbeeldige moderne geschiedwerken op mijn leesplank te hebben staan – naast honderden andere boeken en artikelen, zowel algemene als specialistische, van andere geleerde voorgangers. Zonder het werk van generaties van kruisvaarthistorici uit verleden en heden zou dit boek eenvoudigweg niet mogelijk zijn geweest.

De Kruisvaarders bestaat uit drie secties. De eerste beslaat de periode waarin de vele elementen van het gedachtegoed, de activiteiten en de strijd die de kruisvaartbeweging hebben beïnvloed vanaf de jaren zestig van de elfde eeuw, tot ontwikkeling kwamen. Dit deel werkt toe naar het ongelooflijke verhaal van de Eerste Kruistocht, met als hoogtepunt de val van Jeruzalem in juli 1099.

Het tweede deel pakt het verhaal een paar jaar later op, aan het begin van de twaalfde eeuw. Het beschrijft de groei en ontwikkeling van de kruisvaardersstaten in Syrië en Palestina, besteedt aandacht aan de oorlogen tussen de christelijke heersers en de islamitische machten in Spanje (bekend als de *reconquista*) en verkent de verspreiding van de kruisvaartbeweging naar een nieuw gebied buiten deze twee strijdtonelen, rond de kust van de Oostzee. Het verhaal van deze sectie kent twee grote crises als uitgangspunt: het verlies van Edessa in 1144, aanleiding voor de Tweede Kruistocht, en de verovering van Jeruzalem door Saladin in 1187, waarop de Derde Kruistocht volgde.

De derde en laatste sectie handelt over de wanhopige pogingen van het westerse christendom om Jeruzalem te heroveren, in de eerste helft van de dertiende eeuw, gevolgd door de neergang van de kruisvaardersstaten in het Oosten na de opkomst van de rijken van de Mongolen en de mammelukken. Dit deel beschrijft ook de reusachtige uitbreiding en politisering van de kruisvaardersideologie en -instituties tijdens en na het pausschap van Innocentius III, en het proces waarmee de kruisvaart binnen en buiten de kerk op nieuwe vijanden, echte en ingebeeld, werd gericht. *De Kruisvaarders* komt de belofte na om een lang en breed opgezet verhaal te vertellen, en eindigt niet in 1291 met het definitieve ineenstorten van het koninkrijk Jeruzalem, maar in 1492, met de voltooiing van de reconquista en de verplaatsing van de kruisvaardersdrang en -energie naar de Nieuwe Wereld. Ten slotte worden in een korte epiloog het voortleven van en de veranderingen in de collectieve herinnering aan de kruistochten tot op heden geschetst.

Elk hoofdstuk van dit boek zou een studie op zichzelf kunnen zijn, en is dat in de meeste gevallen ook geweest. Ik hoop dat lezers zich door wat hier volgt laten inspireren om zich verder in de geschiedenis van de kruisvaart te verdiepen, en dat degenen die al meer over deze periode hebben gelezen, waardering zullen hebben voor de benadering die ik heb gekozen. En zoals met al mijn boeken, hoop ik dat het verhaal even onderhoudend als informatief is. Sir Steven Runciman schreef ooit: 'Het romantische verhaal van de kruistochten was een epos dat geschreven werd in bloed.'²

Dat was het. En dat is het. Laten we beginnen.

Dan Jones
Staines-upon-Thames
Lente 2019

DEEL I
GODSGERICHT

I

DE GRAAF EN DE IMAM

*Hij beseftte dat hij er op twee manieren baat bij zou hebben,
enerzijds voor zijn ziel en anderzijds voor zijn materiële welzijn...*

Graaf Rogier van Sicilië tilde zijn been op en liet een wind. 'Bij de waarachtigheid van mijn geloof,' riep hij uit, 'dit is zinvoller dan wat jullie te zeggen hebben!'¹

Zijn adviseurs stonden er beteuterd en een beetje verbluft bij. De graaf tegenover hen was achter in de veertig en een doorgewinterde veteraan van de oorlogvoering in Zuid-Italië en op de eilanden in het centrale Middellandse Zeegebied. Als jonge militair was hij door een pluimstrijker beschreven als 'groot en welgebouwd, een zeer vlotte spreker, schrander in het overleg, inzichtelijk in de planning van wat gedaan moet worden, vrolijk en vriendelijk voor iedereen'.² Als man van middelbare leeftijd was hij wat harder geworden, en niet iemand die woorden vuilmaakte aan dwazen.

Het plan dat de raadgevers hadden aanbevolen, had goed geleken, zoals de plannen van hovelingen zo vaak doen voordat ze door de kritiek van kortaangebonden potentaten onderuit worden gehaald. Niet ver van Sicilië, op het dichtstbijzijnde punt ongeveer 120 kilometer over zee, lagen de restanten van wat in oude tijden Carthago werd genoemd, daarna de Romeinse provincie Africa werd, en nu, in de late elfde eeuw, Ifriqiya* heette. De steden daar, inclusief de hoofdstad Mahdia (*al-Mahdiyya*) aan de kust en Kairouan (*Qajrawan*) landinwaarts, waar de grootste filosofen en wetenschappers van Noord-Afrika vele generaties lang een grote moskee en school hadden bezocht, stonden

* Tegenwoordig is dit de oostelijke Maghreb: ruwweg het Noord-Afrikaanse kustgebied tussen Noordoost-Algerije, Tunesië en Noordwest-Libië.

onder het zwakke bewind van een wankelende dynastie van Berbermoslims, de Ziriden. Verschillende Arabische bedoeïenenstammen die door Egypte waren gestuurd om de Ziriden te verdrijven, zwaaiden de scepter op het platteland. De politieke stabiliteit stond op instorten. Het gebied had warme en vruchtbare akkergronden en er lagen welvarende kleine havensteden aan de kust. Lag het allemaal zomaar voor het grijpen? De adviseurs van Rogier dachten van wel, en daarom hadden ze hun opvliegende heer het voorstel voorgelegd van een neef die in een van de bronnen alleen als ‘Boudewijn’ wordt aangeduid.³

Deze Boudewijn had de beschikking gekregen over een groot leger van christelijke soldaten en zocht naar een goddeloos gebied dat hij zou kunnen veroveren. Hij had Rogier toestemming gevraagd om naar Sicilië te komen en het eiland als uitvalsbasis voor een inval in Ifriqiya te gebruiken. ‘Ik word een buurman van u,’ had hij uitgeroepen, alsof dat goed nieuws was. Maar Rogier van Sicilië was niet van zins een goede buur te worden. Het was ongetwijfeld zo dat Ifriqiya door verschillende volgelingen van de islam werd geregeerd, zei hij, maar die ongelovigen waren wel de gezworen partners van de Sicilianen in overeenkomsten waarmee de vrede werd bewaard en waardoor de markten en havens van het eiland een rijke uitwisseling van goederen kenden. Het laatste waar hij behoefte aan had, peperde hij zijn verzamelde onderdanen in, was een neef die misbruik van zijn gastvrijheid wilde maken om zich in een roekeloze oorlog te storten die bij succes de Siciliaanse handel zou verstoren en de graaf bij mislukking veel geld voor militaire ondersteuning zou gaan kosten.

Ifriqiya was misschien wel heel kwetsbaar, maar als iemand dat zou gaan uitbuiten, dan zou dat Rogier zelf zijn. Hij had de laatste vijftwintig jaar, vrijwel heel zijn volwassen leven, besteed aan het opbouwen van zijn heerschappij in de regio, en het zou wel onbenullig zijn als hij die nu op het spel ging zetten voor de hersenspinsels van een verwant die nog nooit een druppel zweet op het eiland had verspild.

Als die Boudewijn zo nodig tegen de moslims wilde vechten, zei Rogier, zou hij een ander deel van het Middellandse Zeegebied moeten opzoeken om zijn gang te gaan. Hij kon genoeg plaatsen opnemen die te verkiezen waren boven de achtertuin van Sicilië. Daarop ontbood hij de persoonlijke afgevaardigde van Boudewijn en deelde hem zijn besluit mee. Als het diens meester werkelijk ernst was, zei hij, dan is ‘de beste manier [om het aan te pakken] de verovering van Jeruzalem’.⁴

En zo begon het allemaal.

Rogier, graaf van Sicilië, was de ultieme selfmade man van het elfde-eeuwse Europa. Hij was omstreeks 1040 geboren als de jongste van twaalf zonen van Tancred de Hauteville, een kleine edelman uit Normandië. Zelfs als je als tweede zoon werd geboren, betekende dat vanwege de erfrechtprotocollen een levenslange last om zelf fortuin te vergaren in plaats van een makkelijke erfenis: had je elf broers vóór je, dan was dat niet minder dan een ramp. Maar tegen het einde van de eeuw waren de Normandiërs aan hun veroveringstochten in West-Europa begonnen. Ze veroverden het Angelsaksische Engeland in 1066. Tegelijkertijd lieten ze hun blik op Zuid-Italië vallen. In Normandië zelf waren de mogelijkheden voor de jongere zonen beperkt, maar voor iedereen die bereid was te reizen, waren er kansen te over. Rogier had zijn vaderland in wat nu Noordwest-Frankrijk is, daarom verlaten en was naar het gebied getrokken waar al veel van zijn verwanten en landgenoten waren neergestreken: de rijke maar onstabiele Zuid-Italiaanse regio's Calabrië en Apulië.

De twee gebieden, teen en hiel van de Italiaanse laars, waren rijk aan natuurlijke hulpbronnen, en het gezag was er omstreken, zodat een ambitieuze jongeman met gevoel voor politiek en oorlogvoering er naam zou kunnen maken. Andere Normandiërs van de Hauteville-clan hadden er al succes geboekt, vechtend tegen de rivaliserende supermachten in de regio: vooral de Byzantijnse Grieken en de pausen van Rome, die de Normandiërs allebei met aan paniek grenzend wantrouwen bekeken. Rogiers broers Willem IJzerarm, Drogo en de bijzonder getalenteerde Robert Guiscard (in Oudfrans betekent *guischart* listig of sluw) behoorden tot de succesvolsten. Toen Rogier in Zuid-Italië aankwam, waren de eerste twee al dood en had Robert Guiscard de titel 'graaf van Apulië en Calabrië' opgeëist. Maar er was nog genoeg avontuur te vinden. De familie had de bevolking van Zuid-Italië onderworpen door hun neuzen, handen en voeten af te hakken en hun ogen uit te steken.⁵ Volgens de tribale geschiedenis van de Normandiërs stamden ze af van een Scandinavische krijgsheer die Rollo heette, en die zich vooral tot het christendom had bekeerd om ervoor te zorgen dat de mannen van allerlei koninkrijken hun knie voor hem zouden buigen.⁶ Rogier noch Robert verloor ooit de Viking-gewoonte van de overreding met de punt van een zwaard.

Het was vooral aan deze reputatie van buitensporig geweld te wijten dat niet iedereen gelukkig was met de Normandische invasie van

Zuid-Italië. Naar de mening van een eminente geestelijke uit die tijd waren de Normandiërs ‘het smerigst stinkende uitschot van de wereld (...), zonen van het vuil, tirannen die uit de rommel zijn ontstaan.’⁷ Maar vanaf het midden van de eeuw begonnen de pausen van mening te veranderen. Opeenvolgende kerkvorsten matigden hun vijandigheid tegenover de Normandiërs en begonnen hen te zien als ruige maar praktisch bruikbare potentiële bondgenoten die ingezet konden worden om de agenda van Rome te bevorderen. De pausen waren overigens niet geheel vrijwillig tot deze conclusie gekomen: in 1053 hadden de Normandiërs een pauselijk leger op het slagveld verpletterd en de voorganger van paus Nicolaas, Leo IX, gevangengenomen. Maar hoe dan ook, in 1059 verleende paus Nicolaas II de familie Hauteville het gezag over Calabrië en Apulië, en stond hij hun toe op het slagveld een pauselijke banier* voor hun leger uit te dragen: een eer die hij Robert Guiscard verleende in ruil voor een schenking van vier kamelen. Het was niet alleen maar de acceptatie van een status quo. De paus zinspeelde erop dat een van de Normandiërs op een dag ‘met de hulp van God en de heilige Petrus’ misschien ook Sicilië zou veroveren en besturen, het grote driehoekige eiland aan de overkant van de Straat van Messina dat sinds de negende eeuw onder Arabische heerschappij stond.⁸ Het zou een grote stap voorwaarts zijn in het pauselijke streven om heel Zuid-Italië stevig in de greep van de kerk van Rome te brengen.⁹ Als de Normandiërs dat voor elkaar konden krijgen, zo was de redenering, dan was dat de decennialange ontwrichting die de komst van de ruige noorderlingen op het vasteland had teweeggebracht, misschien toch waard geweest.

De verovering van Sicilië was een lonkend perspectief voor Rogier en zijn broer Robert Guiscard, maar niet helemaal om dezelfde redenen als de paus ernaar verlangde. God behagen kon ook heel bevredigend op plaatselijk niveau gebeuren door gemeenschappen van monniken en nonnen te stichten en te onderhouden, die Christus loofden en de feestdagen van de heiligen in acht namen. Een veroveringsoorlog om

* Een paar jaar later kreeg een andere Normandische heer ook een pauselijke banier toegezonden: Willem de Bastaard (Willem de Veroveraar, vert.), hertog van Normandië, liet die voor zijn legers uit dragen toen hij in 1066 Engeland binnenviel.

een eiland van 2500 vierkante kilometer, met een kustlijn van bijna 1500 kilometer en een groot centraal gebied met vulkanische bergen te onderwerpen, was een daad van vroomheid die een substantiëlere, meer aardse rechtvaardiging vergde.

Gelukkig waren er wat Sicilië betrof tal van goede redenen aan te voeren. Het eiland was nat in de winter en heet in de zomer en had akkerland dat tot het beste in het Middellandse Zeegebied behoorde. Het produceerde overvloedige hoeveelheden graan dankzij landbouwmethoden die onder de heerschappij van de islamitische emirs aanzienlijk waren verbeterd. Rijst, limoenen, dadels en suikerriet tierden er welig. Siciliaanse werkplaatsen produceerden katoen en papyrus. De rustige wateren hielden de vissers aan het werk, en pelgrims die vanuit het islamitische Zuid-Spanje op weg waren naar Mekka om de hadj te volbrengen, legden als toeristen op Sicilië aan voor een tussenstop. Kuststeden als Palermo, Syracuse, Catania, Messina en Agrigento waren belangrijke handelsknooppunten in het centrale Middellandse Zeegebied, waar kooplieden uit het Midden-Oosten en Noordoost-Afrika zaken konden doen met hun collega's die actief waren op de handelsroutes door Midden- en West-Europa. De plaatselijke bevolking, bestaande uit islamitische Arabieren en Berbers, Grieks-orthodoxe christenen en joden, vormde een lucratieve basis voor belastingheffing, zoals de emirs hadden aangetoond, die de islamitische praktijk hanteerden om een ongelovigenbelasting of *djizja* op te leggen aan niet-moslims die weigerden zich te bekeren.

Met het oog op dit alles klonk de pauselijke toespeling op de verovering van Sicilië Rogier en Robert Guiscard in 1059 als muziek in de oren. De Siciliaanse kloosterling en kroniekschrijver Gaufredus Malaterra vertelde het verhaal aldus:

[toen] die zeer voorname jongeman Rogier (...) hoorde dat Sicilië in de handen van de ongelovigen was (...), werd hij gegrepen door een verlangen om het te veroveren (...). Hij besefte dat hij er op twee manieren baat bij zou hebben, enerzijds voor zijn ziel en anderzijds voor zijn materiële welzijn, als hij een land dat ten prooi was aan afgoderij tot Goddelijke aanbidding zou kunnen brengen.¹⁰

Geld en onsterfelijkheid: deze twee tijdloze verlokkingen bleken meer dan genoeg om Rogier en Robert Guiscard over de Straat van Messina

te lokken voor een reeks invasies die in de vroege jaren zestig van de elfde eeuw begonnen. Sicilië op de Arabieren veroveren was een moeilijke en tijdrovende opgave, maar als de Normandische broers zich er volledig op concentreerden, met scheepsblokkades en strijders die weliswaar niet talrijk waren, maar wel doorkneed in de Normandische manier van vechten – met lichte bepantsering, zware cavalerie, grote houten schilden en belegeringstorens – bleken ze bijzonder moeilijk te weerstaan. Ze maakten gebruik van de rivaliteit tussen de islamitische facties op het eiland, die op sommige momenten in het verleden christelijke huurlingen van het Italiaanse vasteland in dienst hadden genomen en die in hun eigen streven naar politieke suprematie graag bereid waren met de Normandische legers samen te werken.¹¹ Ze gaven zich over aan basale maar effectieve psychologische oorlogvoering, zoals verkrachting van de vrouwen van hun vijanden of het versturen van in bloed gedoopte postduiven om hun overwinning te verkondigen. Uiteindelijk viel Palermo in 1072, na een beleg van vijf maanden. Rond het midden van de jaren tachtig van de elfde eeuw stond het grootste deel van het eiland onder gezag van de Normandiërs. De verstokte avonturier Robert Guiscard vertrok, en begon nieuwe uitdaginge gevechten in het Byzantijnse Rijk, om de heerschappij van de Normandiërs tot Dalmatië, Macedonië en Thessalië uit te breiden. Hij liet zijn jongere broer Rogier op Sicilië achter, waar hij als graaf min of meer autonoom regeerde.

In 1091 was de verovering van Sicilië voltooid, en Rogier genoot van zijn rol als een van Europa's meest bewonderde christelijke heersers: hij ontving huwelijksvoorstellen voor zijn dochters van de koningen van Frankrijk, het Duitse Rijk en Hongarije, stichtte bisdommen op het eiland die trouw waren aan Rome (in plaats van aan de oosterse patriarchen van de orthodoxe kerk), en heerste over een bevolking die even rijk gevarieerd bleef in geloofsovertuigingen en culturen als die altijd was geweest. Rogier bouwde en begunstigde kerken en kloosters op Sicilië – een conventionele daad van vroomheid voor elke heerser uit die tijd, en zeker voor een die een ongemakkelijke hoeveelheid bloed aan zijn handen had kleven. De moskee van Palermo, oorspronkelijk gebouwd als Byzantijnse basilica, werd weer christelijk, maar nu als een kerk van de Latijnse rite. Nu en dan lijkt hij verslagen islamitische rivalen te hebben gedwongen zich tot het christendom te bekeren.¹² Het djizja-systeem werd omgedraaid, zodat nu niet de christenen maar de moslims een belasting moesten

betalen (*censum of tributum*) voor het recht op hun ongeloof.¹³ Ook joden betaalden een belasting. Maar Rogier was er in geen enkel opzicht op uit om een theocratie te stichten. Bezoekende geestelijken uit noordelijker streken van Europa fronsten de wenkbrauwen bij het feit dat Rogier niet alleen toestond dat er moslims in zijn legers dienden, maar hun (volgens de geestelijken) zelfs actief verbood om zich tot de zaak van Christus te bekeren.¹⁴ En de graaf zelf was eerder pragmatisch dan dogmatisch in de manier waarop hij zich aan zijn onderdanen presenteerde. De zogeheten *trifollari*, koperen muntjes die geslagen werden voor gebruik door zijn christelijke onderdanen, toonden Rogier als een glorieuze christelijke ridder te paard, met een heilige lans waarop in Latijn zijn naam was vermeld: graaf Rogier (ROQUERIVS COMES).¹⁵ Maar elke gouden *tari* – een munt voor gebruik door zijn islamitische onderdanen – droeg een Arabische inscriptie: ‘Er is geen God behalve Allah, Mohammed is de profeet van Allah.’ Op andere Arabische munten van Rogier en in zijn oorkonden in dezelfde taal werd hij afwisselend *imam*, *malik* en *sultan* genoemd: heer, soeverein en koning.¹⁶

Maar hoe zit het nu met die verbazingwekkende geschiedenis van Rogiers weigering om zijn succes op Sicilië uit te breiden door een invasie van Ifriqiya te ondersteunen? Het verhaal is tot ons gekomen via de geleerde Ibn al-Athir, die tussen 1160 en 1233 woonde en stierf in Mosoel (in het huidige Irak). Zijn meesterwerk was een magistrale kroniek met de zelfverzekerde titel *al-Kamil fi'l ta'rikh*: ‘Het perfecte geschiedwerk’.

Ibn al-Athir was een serieuze geschiedschrijver die honderdduizenden woorden wijdde aan een geschiedenis van de wereld die vanaf de schepping doorliep tot de politieke en militaire strijd van en in de bredere islamitische wereld van zijn eigen tijd, die hij allesomvattend en vaak zeer inzichtelijk beschouwde. Gezien de tijd waarin hij leefde, had hij vanzelfsprekend grote belangstelling voor kruisvaarders en hun drijfveren, en hij dacht serieus na over de oorsprong van de heilige oorlogen die gedurende zijn leven opblaaiden, vaak rond het Middellandse Zeebekken. Zijn opvatting dat Rogier van Sicilië daar verantwoordelijk voor was (die hij als ruw, stinkend en cynisch kenschetst, het archetypen van de kruisvaardersvorst), is belangrijk, ook al moeten

we die niet voor zoete koek slikken.* Bij de ‘Boudewijn’ die hij noemt, moeten we waarschijnlijk aan de toekomstige koning Boudewijn I van Jeruzalem denken, maar er is geen aanvullend bewijs dat dit contact tussen Boudewijn en Rogier ooit plaatsvond.

Mogelijk combineerde Ibn al-Athir in zijn relaas wat hij achteraf wist over de oorsprong van de kruistochten naar het Heilige Land met een bepaald verhaal van meer plaatselijke origine en kleur. In 1087 was Ifriqiya volgens de kroniekschrijver Malaterra vanaf zee aangevallen door een leger dat door kooplieden uit Pisa op de been was gebracht, ‘die zaken hadden willen doen in Afrika, maar alleen beledigingen hadden ondervonden.’¹⁷ In een veel minder grotesk en kleurrijk verhaal dan dat van Ibn al-Athir vertelt Malaterra eenvoudig dat de Pisanen Rogier de kroon van Ifriqiya aanboden als hij hen zou helpen de stad Mahdia in te nemen. Rogier wees het voorstel af omdat hij relatief kort daarvoor een vredesverdrag met de autoriteiten aldaar had gesloten. Hij zei niets over Jeruzalem. Volgens Malaterra sloten de Pisanen hun eigen verdrag met de Ziridische heerser en accepteerden ze een betaling in contanten om Mahdia met rust te laten.

Maar er is nog meer aan de hand. Ibn al-Athir zet zijn verhaal over graaf Rogier en de staat van Ifriqiya in een bredere mediterrane context. Rond de tijd dat de Normandiërs Sicilië veroverden en de kust van Ifriqiya bedreigden, schreef hij, namen zij ook ‘de stad Toledo en andere steden in Spanje in (...). Later veroverden ze nog andere delen, zoals u nog zult zien.’¹⁸ En dat deden ‘ze’ inderdaad. In de decennia voorafgaande aan de Eerste Kruistocht waren botsingen tussen rivaliserende heersers die verschillende geloofsrichtingen aanhingen, scheuring en inslag in Spanje, Noord-Afrika, op de eilanden van de Middellandse Zee en elders.

* Interessant genoeg was de demonstratieve wind van Rogier een detail dat niet alleen bij Ibn al-Athir voorkwam. Gaufredus Malaterra beschreef een geval van winderigheid in een Normandisch leger dat Palermo in 1064 belegerde. De soldaten leden tijdens de campagne aan een plaag van tarantula’s. ‘Allen die door hen werden gestoken, merkten dat ze vol zaten met gas, en leden zozeer dat ze niet in staat waren te voorkomen dat het gas met een walgelijk geratel uit hun anus ontsnapte.’ Wolf, Kenneth Baxter (vert.), *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard: by Geoffrey Malaterra* (Ann Arbor, 2005), p. 114.

Het waren geen godsdienstoorlogen: het geloof was vaak overduidelijk ondergeschikt aan commerciële en geopolitieke drijfveren.¹⁹ Maar het waren wel oorlogen tussen religieuze mannen, en ze hadden gevolgen die generatieslang doorwerkten, zodat ze nog altijd een rol speelden in de dagen van Ibn al-Athir. Dat oorlogen om grondgebied samenvielen met oorlogen die omwille van het geloof en dogma's werden gevoerd, met als doel spirituele oppermacht, zou een belangrijke factor zijn bij het ontstaan van de meer dan tweehonderd jaar durende strijd die vooral in termen van een gevecht om het ene ware geloof zou worden beschreven.